

Джерело творчості Нетифорд-Епіфанія Дровняка (1893– 1968)

В історії української культури не так багато постатей, які б, досягши у своїх творах світового рівня, зуміли стати такими широко відомими, як Нетифор, причому ввійти в анали світового мистецтва ще за життя. Навіть в історії всесвітньої культури такі випадки трапляються дуже рідко.

Нетифор Дровняк – один із найзагадковіших і найпомітніших художників у історії мистецтва України XX століття, великий син Лемківщини і Художник Всесвіту.

Під псевдонімом Нетифор, який у різних людей асоціювався з іменем, прізвищем чи прозвиськом,увійшов у всесвітню історію мистецтва видатний непересічний художник – Єпіфаній Дровняк. Упродовж всього життя по-різному інтерпретували ймення художника в Польщі – «Нікіфор Криніцький», «Матейко» з Криниці», «Ян Криніцький», «Майстер з Криниці», а також прихильники псевдоукраїнізації, які принципово іменували його не менш специфічно – «Никифір», «Лемко Никифор».

Християнське джерело видно насамперед із його зображень святих з великими нерухомими очима з площини більшості ікон, і навіть з архітектурних мотивів, де нерідко «будова зведена склепінням на центральному плані, баня у найпростішій формі на перетині з аркад». Це ствердження тим більш гідне розгляду, що такої справжньої базиліки Нетифор, можливо, ніколи не бачив. Міг бачити її намальованою, очевидно на «образі», у рідній лемківській церкві. Взагалі рідна церковна архітектура була для нього дуже близькою. Образ церкви св. Петра і Павла з Криниці став зasadничим у різноманітних мальських працях архітектурного спрямування Нетифора. Все сказане вище стосувалось і фігурних сцен. Не тільки фронтальні пози Нетифорових святих на його іконах виводять із візантинізму давньоукраїнської ународненої ікони, але й лінеарна контуровість його форм нагадує виразно старі галицькі ікони, особливо з колишніх лемківських церков у околиці Нового Санча. Візантійська основна триособова ікона, т. зв. Деезіс («Деісус» з епістилія, триморфій з надвітарного в'язання іконостасу), доволі часто повторюється в іконах Нетифора. Інші ж тематичні ремінісценції – це Нетифорова версія «Втечі до Єгипту», «Страшного суду», «Оздоровлення св. Лазаря», різні ікони святих, зокрема св. Миколая, а також кілька версій ікони Пантохратора з типовим жестом благословення.

Вплив візантістики помітили вже сучасники. Вони стверджували, що у фігуральних композиціях художника видно вплив саме того мальства, яке йому було доступне, а властиво мальства візантійського,

бо Нетифор був лемком і греко-католиком. І це ще раз підтверджує, що його дорожковазом були іконостаси лемківських церков, і все, що з ними пов'язане. Тому-то давні його багатотематичні композиції – з концепції іконостасу. Сам іконостас теж був не раз малярською і незвичайною темою Нетифора. Нерідко вживав він у раніші періоди творчості іконову форму овального медальйона. Важливо зазначити, що майже всі жанрові сцени Нетифора і різні композиції на теми світські, передусім релігійні, не говорячи про більшість портретів та ікон, – «носять на собі незвичайно яскраве знамено донедавна живої на землях Лемківщини традиції візантійського малярства – єдиної традиції, вплив якої на Никифора є очевидним», як дуже влучно зауважив польський маляр і критик Ігнаци Вітц у книжці «Великі малярі-аматори». Це, зрештою, стверджують всі серйозні автори, які будь-коли аналізували творчість майстра з Криниці.

І з цим всім варто погодитися. Так, для Нетифора найголовнішим, напевно, був світ віри і церкви, своєрідно скомпонований і відображеній у творчому натхненні. Однак є і проблема. Вважають, що джерелом натхнення і мистецьких інспірацій Нетифора була тільки природа і народні традиції лемківської архітектури та іконопису. Але загальнозрозуміло, що в такій ситуації Нетифор міг стати хіба що народним лемківським майстром (може найкращим), яких так багато породила лемківська земля, але не художником світового рівня.

Немає сьогодні у світі книги чи довідника про наївне малярство (без огляду на мову видання та на час, який вони охоплюють), у яких не було б хоча згадки, а то й окремого розділу про маляра з Криниці – лемка Нетифора, якого багато фахівців визнають одним з найкращих у цій ділянці людської культури.

Надзвичайно цікава реакція Нетифора на твори професійного малярства ХХ ст., які йому доводилося бачити у 30-ті роки. Як правило, вона була прохолодна. Показово, що з-поміж всього різноманіття він захоплювався тільки творчістю геніїв Ель Греко та Ван Гога. Тобто мав «професійний» мистецький смак, але звідки?

Про художню спадщину Нетифора Дровняка дуже конкретно говорити важко. Єдине, що можна стверджувати впевнено: доробок майстра величезний. Деякі дослідники називають фантастичне число – до 30000 робіт. Без сумніву, цифра вражає і потребує детальних досліджень. Однак, якщо взяти до уваги дивовижну працездатність та постійність праці митця, на яку не могли вплинути ні голод, ні холод, ні війни, ні примусові

депортациї протягом усіх сімдесяти трьох років життя Нетифора, то така кількість акварельних та графічних робіт видається не надто фантастичною.

Згадуються слова І. Франка про те, що жити і сконати, якщо це суджено, він хотів би в праці, і це, на його думку, було б найбільшим виявом Божественної ласки. А Никифор зазнав такої ласки, працюючи до останніх днів, доки міг тримати олівець в руках, доки бачив папір перед очима, доки міг дарувати колір Любові...

Безперечно, правдива думка, що у факті народження кожної людини приховано певний сенс, про який знає лише природа. Нетифор був її творінням, і натура явила його світові таким, яким сама хотіла бачити, якого потребувала. Натура ж бо завжди функціонує за простою логікою генетичного коду і відтворюється сама, лише в різних образах. І вона ніколи не допустить ані найменшої порожнечі у своєму динамічному організмі, який постійно змінюється.

Навіщо Нетифор прийшов у наш світ, можемо лише здогадуватися, якщо не хочемо вірити тому, про що говорив митець у кожній своїй роботі. Навіть розмінявши восьмий десяток, майстер продовжував багато працювати, хоч здоров'я його ставало дедалі гірше. Він мріяв про побудову власного будинку, де міг би вволю працювати і виставляти свої роботи, і в найважчий час.

Не викликає сумніву, що наприкінці XIX ст. не лише підбескидській природі бракувало Нетифора. Вона створила його для всього світу, дала в руки знаряддя праці й визначила мету – мав працювати для неї, для природи. Остання ж бо мусить реалізовуватися через наполегливу працю і досконалу красу, і тому, певно, вона так потребувала Митця – творця вічної краси. І навіть коли 10 жовтня 1968 року в санаторії «Фолюшево» на сімдесят третьому році життя перестало битись серце Нетифора Дровняка, потужний незрозумілий вплив його творчих надбань не припинився.

Найбільшого розголосу набула виставка в Парижі 1959 р. у галереї Dina Vierny, усі пізніші виставки вже не мали такого великого значення для Нетифора.

Все змінилось, ніби за чарівним словом, польська преса про митця писала в єлейних тонах, про Нетифора заговорили всі. Про його мистецтво пишуть на сторінках «Dziennik Literacki», «Przekrój», «Życie Literackie», «Dziennik Polski». У Krakovі вийшли дві монографії А. Банаха «Nikifor» (1957) і «Pamiątka z Krynicą» (1959), опубліковано статті М. Гутовського, П. Тшечяка, О. Волинця, І. Жагулі, Й. Рошкі та інших, знято документальний фільм про творчість народного самородка. А виставки

в Голландії, Бельгії ще раз довели, наскільки свіже й розмаїте мистецтво Нетифора.

Маляр був на своїй виставці у Франції. Але слава не запаморочила йому голови, похвали він сприймав без ентузіазму, був байдужий до грошей.

Крім слави, яка йому ні до чого, і грошей, що ніколи не були метою його життя, Никифор і надалі залишався бідним і самотнім. З його непохитними моральними принципами, непоступливістю і твердістю своїх переконань, як острів посеред безбрежного океану, він ніяк не міг віднайти свого законно визнаного суспільством місця в звичайному побутовому житті. Він хотів звичайної людської уваги, товариської розмови, можливо, співчуття, співпереживання та розради. Але це все залишилось для нього тільки нездійсненими мріями. Нетифор був всесвітньо визнаним художником, він був «народною фігурою» у мистецтві Польської Народної Республіки, і ні в якому разі не звичайним чоловіком.

Із сумом можемо констатувати, що всесвітня слава прийшла до художника не стільки завдяки розумінню мистецьких вартостей його творчості, скільки через гірку долю митця. Певні засоби масової інформації створили варіацію захопливої казки про бідну попелюшку, яка завдяки добрим людям стала принцесою. Життя художника, його роботи перетворились на своєрідний символ надії. Все це дуже добре, але Нетифор – передусім маляр великого таланту.

Вірний друг – величезна біла собака – була його товарищем в 1960-ті роки, і це було показовим.

Безсумнівно, напруженій темп життя позначався на здоров'ї майстра. Фізично знесилений і підкошений невиліковною хворобою, спричиненою поневіряннями змолоду, входив всесвітньо знаний митець у останнє десятиліття свого творчого шляху. З останніх сил доляючи все нові й нові труднощі, Нетифор продовжував поступово, але впевнено прямувати до цілей, які ще з дитинства перед собою поставив.

Що ж захоплює в мистецтві Нетифора людей різних національностей, віросповідань і рас, різних професій і станів? Справді дивно, що митець «богеми» зрозумілий всім. Нетифор став шанованим художником серед звичайного люду. Нетифора і його мистецтво щиро любив простий народ. У «Листах до Никифора», друкованих в «Пшекрої», можна прочитати багато теплих, щиріх відгуків: «Дуже хотіла б мати 2–3 малюнки Никифора... Щиро захоплююсь його мистецтвом», – пише А. Кайковська з Познані. «Я літня жінка... Єдина моя мрія – придбати кілька образків Никифора», – зізнається

Яніна Ухтова. І справді, побачивши акварелі Нетифора, ви не забудете їх ніколи. Адже художник творив власне для людей, ніколи не повторювався, ніколи сліпо не копіював натури. Він, як справжній художник, співтворив і відкривав духовну реальність для нас, звичайних людей в цьому світі.

І що характерно для Нетифора – його творчість у формальному своєму вияві, невідомо чи усвідомлено для нього, висловлюється в дусі не тільки теперішнього часу, відображаючи зі своєрідною тонкістю в поодиноких розв'язках і підходах до мальарської проблеми усі модерні течії нашої доби, як-от експресіонізм, сюрреалізм, кубізм та абстракціонізм. Однак це все було поєднано з ународненим давньоукраїнським церковним візантинізмом, збереженим в іконографії лемківських церков, що й були для Нетифора основою мистецтва та водночас музеями вічної краси, які він замолоду мав змогу оглядати, черпаючи з їхньої мальовничої божественності творче натхнення.

Твори художника відзначаються неповторністю і своєрідним вираженням стилізації, яку більшість сприймає як ознаку першопочатковості. Їм властиві філігранна викінченість, досконала композиційна структура як щодо рисунка, так і колористичних плям, дуже делікатна, але впевнена сила поетичного виразу – завжди мажорного і теплого спрямування.

Художник досконало знат і розумів світло, як мало хто із відомих. З легкістю міг видобути з нього і світло, і тінь, і тепло, і холод, легко міг його фракціонувати і робити з нього різні композиції. Але він знат світло не лише як художник. Здається, Нетифор знат таємниці світла також і у фізичному сенсі, розуміння якого приходить тільки тепер.

Є. Вольф вважав, що, за паралелями в музиці, варто відзначити абсолютну вразливість Нетифора на барву, котру можна прирівняти до абсолютноого слуху, хоч недочував і мав погану вимову. Нетифор був не просто малярем. Мав олівці, крейду, фарби і пензлики. І малював, малював музику. Залишив по собі докази того. Але ніколи не був вуличним музикою, хоча творив у такт музики, так, ніби писав музичні твори.

Нетифор був також архітектором, до того ж доволі високого класу. Сам не запроектував жодної будівлі, а тільки виправляв те, що іншим не вдавалося, виправляв декоративно і фахово. Намагався виправити незграбні споруди, щоб вони гармоніювали з природою, бо видавалися яйому чужаками. Він ніяк не міг змириться з індустріалізацією в умовах свого часу, працював і для природи. Ніхто до Нетифора не спроектував квітучі вікна, він зробив це першим. Не маємо на увазі вазонів з квітами на підвіконнях, а цілі вікна і їхній зовнішній архітектурний вигляд. На малюнках Нетифора

вікна справді цвітуть. Ніхто, жоден архітектор не додумався раніше до того, щоб надати стінам вигляду букетів або навіть цілих рослинних композицій у східному стилі. Нетифор це зробив. Його будинки – це букети рослин і квітів. Це луки. Це гаї. Він надавав кольору навіть найбільш невдалим, понурим, сірим і монотонним будинкам, які напрочуд нагадують Нардетум зі схилів Явожини Криницької. А дахи? Нетифор надавав їм форми листя.

Логічно, адже в природі саме листя все покриває. То чому ж тоді дахи на будинках не повинні мати форми і кольору листя?

Нетифор ніколи не погоджував змінити або поправити завершений твір. Наприклад, намалювавши церкви в селі Тилич, він «прикріпив» найбільшу баню ланцюгами до даху. На прохання зняти цей елемент поважно і рішуче відповівся: «Це для того, щоб вітер не зірвав», – пояснив жестами.

Вже сучасники звертали увагу на певні особливості Нетифорових творів, що говорять не стільки про «примітивізм», скільки про професійність творчості. Мова не про беззастережне визнання Нетифора-колориста, скільки про рисунковий дар митця. Справді, рисунок Нетифора завжди невимушений, його лінія гранично проста, соковита і спокійна, вражає багатством, завжди підвладна волі митця. А незвичайне буйння фантазії Нетифора, яка дивовижно поєднується з реальністю, звучало і лірично, і драматично. Глибока правда його мистецтва завжди випливала з конкретного людського переживання.

Нетифор був напівнеписьменним і важко переживав цю свою ваду, намагаючись не розмовляти на цю тему. Не хотів, щоб люди знали, що погано пише і читає, хоча сам майстер в кожній роботі використовував або окремі написи, або літери (кириличні або латинські). Дуже часто текст у таких роботах (олівцевих, акварельних чи гуашних) є додатковим коментарем до змісту, хоча має й іншу, сутно декоративно-композиційну функцію, що нагадує буквенні аналоги не тільки з візантістикою, але і з кубізмом, і футуризмом, і оп-артом. У свої роботи художник, як завжди, вводить написи «друкованими» літерами. Сутність своєрідного поєднання літер у слова (окремі з них прочитуються), без сумніву, мала якийсь ще й потаємний змістовий сенс для автора, скажемо відверто, не зовсім зрозумілий глядачеві. Однак поза незрозумілою безпосередньою функцією вони є своєрідним композиційним елементом і невід'ємною частиною архітектоніки усього твору. Відповідно до цього з малюнків Нетифора віє не тільки народною легендою, казкою чи фантазією, але і своєрідним зашифрованим посланням із вічності.

Нетифора вважають одним із найбільших мальярів наївного мистецтва в світі, хоча сам термін «наївне мистецтво» сьогодні окреслений неконкретно. Незважаючи на величезну бібліографію наукових досліджень з теми наївного мистецтва, основні проблеми (єдина назва напряму, критерії оцінювання, основні риси виявлення тощо) продовжують залишатись до кінця не вирішеними.

На жаль, неоднозначний стереотип мислення щодо творчості Нетифора сильний як в українських, так і в іноземних виданнях і визначається, як правило, одним терміном – «наїв». Притасування Нетифора до мистців наївної школи, як нам видається, штучне і неправомірне через низку чинників, про які йшлося вище. Але, якщо говорити об'єктивно, про реальність розуміння мистецтва Нетифора в середовищі широкого загалу в 50–70-ті роки, доводиться визнати, що лише межі «наївного мистецтва» тоді давали можливість досліджувати, висвітлювати і популяризувати творчість художника. Але сьогодні час змінився. Творчість Нетифора виростає закономірно із душевних надр та пограничних взаємопереплетень, але не є трагічною ілюстрацією того, що особисті проблеми людини є благословенням для мистецтва, як хочеться трактувати багатьом. Нетифор не був нещасним, він, напевно, один з найщасливіших людей свого часу взагалі. Його ідеї визнали ще за його життя, а популярність не мала меж, як і супутник цих реалій – заздрість.

У мистецтвознавчій полеміці, такій поширеній серед найбільших достойників, про класифікацію праці Нетифора Дровняка і визначення його власне як «народного художника», «примітивіста» «художника наїву», «художника-примітивіста», «художника народного мистецтва» «талановитого самоука» криється якщо не чистої води некомпетентність, то принаймні необ'єктивність. Єпіфаній-Никифор Дровняк від перших років життя і до останнього подиху малював, малював і малював. Навіть якщо оминути проблему його фахового навчання в молодості, то не бачити його професійного росту просто неможливо, і зрозуміло чому. Все своє свідоме життя і навіть останні роки Нетифор безперестанку працював по 14–16 годин на добу і ніколи не порушував режиму, навіть у найважчі хвилини. Чутливо реагуючи на всі порухи світу, він завжди залишався собою. Постійною темою робіт були криницькі мотиви, пейзажі, архітектура, портретні роботи, сакральні мотиви в його улюблений техніці акварелі.

Вже сучасники Нетифора ніяк не могли зrozуміти парадоксального, на перший погляд, факту – вражала мистецька досконалість акварелей митця, які створила людина, що нібито не мала за плечима професійної

малярської школи. Але вони не звертали увагу на сенс праці. Малювання для нього було єдиною метою його життя, єдиним стимулом і засобом до існування. І навіть більше, на відміну від сотень інших «заслужено» знаних українських митців, він ніколи не йшов на жодні компроміси, які б стосувались його малярських орієнтирів. Відстоявши їх в нерівній боротьбі, Нетифор добився всесвітнього визнання своєї творчості на численних виставках в багатьох країнах світу. Безсумнівно, ті, хто десятки років споглядав за його життям, його працею і співчутливо радив стати на «професійний» шлях мистецтва, не могли збагнути і вже не збагнуть величі творінья Майстра, а тим більше не зможуть на офіційному рівні визнати, що він просто Художник без різних приписів «до» і «після».

Визнання Нетифора як художника не було потрібно йому ні за життя, ні тепер, він жив цією сутністю. Це визнання потрібне передусім нам, людям, які хочуть дивитись на світ відкритими очима, так, як на нього дивилися Нетифор, Ван Гог, Катерина Білокур та багато інших людей зі ширим серцем і відкритою душою. Сьогодні, на зламі двох тисячоліть, ми вже реально можемо відмовитись від того, що стиль загальнозрозумілих сутностей визначає статус художника. Ми можемо стверджувати, що лише мистецький індивідуальний стиль визначає визнання чи невизнання Людини Мистецтва.

І ще настаток хочеться сказати декілька слів. Не можемо не погодитись з думкою Марціна Гіжицького, що надзвичайно шанував творчість митця, і, зокрема, писав: «... Нема вже таких митців...»